

Побережець Ганна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства та суспільних наук, Миколаївський національний аграрний університет.

Бондар Іван – здобувач вищої освіти спеціальності Н7 Агроінженерія, Миколаївський національний аграрний університет

ЛІКВІДАЦІЯ ГЕТЬМАНЩИНИ

У тезах розглянуто процес ліквідації Гетьманщини як важливий етап у втраті автономії українських земель у складі Російської імперії. Проаналізовано політичні та соціально-економічні причини скасування гетьманського устрою. Особливу увагу приділено діям російського уряду, спрямованим на централізацію влади та знищення українських інституцій. Висвітлено наслідки ліквідації Гетьманщини для подальшого розвитку української державності.

Проблема ліквідації Гетьманщини є однією з ключових у вивченні української історії XVIII ст., оскільки саме цей процес став вирішальним етапом у втраті української державності. Аналіз причин, механізмів та наслідків ліквідації автономного устрою дозволяє глибше зрозуміти політику Російської імперії щодо українських земель, а також особливості формування імперських практик централізації влади. Актуальність теми зумовлена й тим, що вона сприяє осмисленню історичних паралелей між минулим і сучасними процесами державотворення, національної самоідентифікації та боротьби за суверенітет України.

Перемогла «Малоросія» після невдалої спроби І. Мазепи звільнитися від Московії і на протязі 150-ти років була домінуючою у історії України.

Українсько-російська угода 1654 р. вважалась без строковою, але через обрання наступного гетьмана, вона отримувала нові додаткові статті. «Переяславські статті» з Ю. Хмельницьким, «Московські статті» з І. Брюховецьким, «Конотопські» з І. Самойловичем та ін. Усі вони обмежували права гетьмана та його уряду, це утримання російських військ у великих містах України, вибори гетьмана лише з дозволу царя, заборона мати зв'язки з іншими державами, гетьман не мав права сам судити свою старшину та ін. Московити зберегли контроль над Лівобережною Україною не лише через перевагу у силі, а й у тому, що виявили гнучкішу політику своїх конкурентів-поляків. Вони пом'якшували тиск на селян щодо податків, повинностей, у той час, коли поляки урізали всі козацькі привілеї. Царі дали козакам під час періоду «Руїни» більше прав і змогли утримати їх у своєму підданстві.

Масова колонізація Слобожанщини та земель Дикого поля, які працею селян, позначилося на зростанні сільськогосподарської продукції, великого землеволодіння, що позначилося на швидкому економічному розвитку Гетьманщини. Цьому сприяла також і політика гетьманів. Особлива роль тут належить І. Мазепі, який був обраний гетьманом у 1687 р. і гетьманував найдовше з усіх гетьманів (21 рік). Завдяки природному розуму, дипломатичному хисту, знанням людей, придворних церемоній, особливий харизмі, щедрим дарам Петру I, демонстрацією покори, завойовує прихильність російського царя. Пізніше цар у розмові з І. Мазепою зауважив «...коли б у мене всі слуги були схожими на тебе, я був би найщасливішою людиною на землі...» [6].

І. Мазепа намагався зберегти автономію України і покладав великі надії на початку свого гетьманування покладав на Петра I. Хотів розбудувати Україну за західноєвропейським зразком, зберігши козацький устрій.

Проводив велику культурно-освітню політику, будучи сам освіченим. Дбав про розвиток освіти, науки, мистецтва, книгодрукування. «...Мазепа скеровує значну частину своїх прибутків на розвиток релігії та культурних установ. Він будує по всій Гетьманщині цілу низку, чудових церков, споруджених у пишному стилі, що дістав назву мазепинське козацьке бароко» [5].

Центром культурного життя в Україні та за її межами була Києво-Могилянська академія. Цікавий такий факт: у ній здобули освіту 21 з 23 ректорів Московської академії та 95 з 125 її професорів.

У внутрішній політиці: узаконив панщину для селян два дні у неділю, надавав охоронні грамоти містам, окремим монастирям та Київській митрополії. Сприяв формуванню з козацької старшини аристократичної верхівки українського суспільства.

Схильність Петра I до політики жорстокого централізму (утворити з Гетьманщини Київську губернію), виснаження українських ресурсів під час «Північної війни», використання козаків для риття каналів навколо Санкт-Петербурга тощо. Козаки тоді дуже страждали від холоду, голоду, хвороб, іншого клімату. Нові податки на війну, реформи в управлінні, не радячись з гетьманом перетворювали Гетьманщину на звичайну провінцію Московщини, а не на окрему автономну область. А відмова царя допомогти гетьману боронитися у разі вторгнення в Україну і ведення війни шляхом «випаленої землі», це були ті критичні факти, які заставили І. Мазепу зробити вибір на користь шведів.

Після Полтавської битви Україною прокотилася хвиля царського терору: від смертних вироків мазепинцям до заборони друкувати книжки українською мовою. Від надання усіх важливих посад росіянам, німцям до висилання старшини до Сибіру. Продовжувалась примусова праця військових козацьких загонів для робіт не притаманних для них. Наприклад, на спорудження каналу Волга-Дон поблизу Царицина у 1716 р. було відправлено 10 тис. козаків. Але і цього було замало. Цар вирішив позбавити Гетьманщину

економічної незалежності. Для цього були перекрито важливі торгові шляхи, змусивши покупців вести товари у Росію. Заборона була на ввезення іноземних товарів в Україну. Мито на кордоні з Росією йшло до Москви. Крім того Україна своїм коштом утримувала 10 тис. російського війська. 6 листопада 1708 р. у Глухові у присутності російських військ, при чотирьох українських полковників відбулись вибори гетьмана І. Скоропадського, вірніше призначеного царем. З ним були укладені Решетилівські статті, які обмежували козацьку автономію. При гетьмані перебував царський резидент, що стежив за українською адміністрацією.

За таких умов І. Скоропадський діяв дуже обережно, зрідка вимагаючи у царя розв'язання нагальних проблем. У 1722 р. він написав петицію про виведення російських полків з Лівобережжя, та скаргу на свавілля Меншикова. Коли у Москві святкували перемогу у Північній війні, гетьман подав цареві прохання про виведення російських полків, скасування повинності селян на підводи, накласти заборону російським чиновникам втручатися у козацьку юриспруденцію та ін. Імператор відповів створенням Малоросійської колегії на чолі з Вільяміновим. Завжди обережний гетьман насмілився нагадати цареві про статті Б. Хмельницького. І. Скоропадський, їдучи до Москви, залишив наказним гетьманом П. Полуботка, який з липня 1722 р. почав боротьбу з очільником Малоросійської колегії Вільяміновим. Завдання колегії було звузити права гетьмана і генеральної канцелярії, контролювати фінанси та податки. Також було введено нові податки (колегія), десятину з козацьких промислів. П. Полуботок подавав царю різні апеляції щодо наказів Вільямина та клопотання про вибори нового гетьмана, але цар лише розширював повноваження колегії, а П. Полуботка було викликано до столиці для розслідування, де його було закатовано. Помер у грудні 1724 р.

Гетьманство в Україні було відновлено за імператора Петра II, у 1727 р. і ним став 70-річний Данило Апостол, а при ньому резидент Наумов, з яким мав гетьман радитись по всім питанням. На той час у Росії змінилася міжнародна ситуація у якій агресію Туреччини щодо неї підтримують Англія Франція. Росії потрібна була знов Україна, щоб прикрити собою південні кордони імперії, тому й був відновлений гетьманський режим.

Для правління гетьмана Д. Апостола були підписані «Рішительні пункти», які у обмеженій формі зберігали українську Лівобережну козацьку автономію. За цими пунктами обирати гетьмана можна лише за дозволом царя. Гетьману заборонялося звільняти і карати старшину без дозволу царя. Старшина повинна була обиратись, а не призначатись гетьманом. Заборона ввести зовнішню політику. Накладалися мита на товари, що ввозились в Україну, мали надходити до Росії. Проведено ревізії у справі рангових маєтностей. Генеральний суд складався з трьох російських і трьох українських суддів, але головним суддею був цар. Д. Апостол намагався відстоювати незалежність судочинства в Україні, розроблявся звіт законів «Права, за якими судиться малоросійський народ». Відстоював інтереси української торгівлі. Домігся скасування заборони на експорт українських товарів тощо.

Зі смертю Д. Апостола у 1734 р. закінчилася недовга «відлига» у політичному житті Гетьманщини після «петрівського терору». Гетьман та його уряд відчували себе господарями в Україні хоча й з дуже обмеженими правами.

Коли до влади в Росії у 1741 р. прийшла Єлизавета Петрівна, донька Петра I, українська старшина звернулася до неї з проханням відновити гетьманське управління. Відповідь Єлизавети була позитивною. Цим гетьманом став Кирило Розумовський, брат її чоловіка Олексія Розумовського. 22 лютого 1750 р. у Глухові 22-річного Кирила проголошують новим гетьманом. Тоді ж спостерігається помітне пом'якшення політики щодо України. Замість Малоросійської колегії Україною опікується Колегія з іноземних стосунків, тобто підтверджується автономія України на державному рівні. У 1745 р. знов затверджується Київська митрополія та у 1747 р. оголошено про відродження інституту гетьманства. Столицею гетьманської України визначено місто Глухів. На початку 1750 р. козацька рада обирає К. Розумовського гетьманом України. У Глухові створюють копію петербурзького двору з власним театром, італійською оперою, надвірного війська, гетьманського прапора тощо. Новий гетьман скасовує податки, новий порядок судочинства. Поділив Гетьманщину на 20 повітів, кожен із яких мав власний суд. Суди були становими. Реформував збройні сили: форма, навчання за новітніми зразками, артилерія. Розробив план створення у Батурині Європейського світського університету з трьома факультетами, «університетським містечком», друкарнею, ботанічним садом, бібліотекою, церквою, лікарнею, гауптвахтою.

Планував реформувати Києво-Могилянську академію. У зв'язку з великим будівництвом з'являються різні будівельні мануфактури, що сприяло економіці краю та приносили прибуток, як гетьману так і іншим власникам.

1763 р. гетьман К. Розумовський надіслав імператриці дві чолобитні, у яких йшлося про відновлення давніх прав України (самостійну судову і фінансову системи, на землі, втрачені з 60-х років XVII ст.) та на офіційне визнання спадковості влади гетьмана за родом Розумовських. Це стало формальним приводом для скасування Гетьманщини.

10 листопада 1764 р. з'явився імператорський указ про ліквідацію гетьманства і призначення нової Малоросійської колегії на чолі з Румянцевим.

На території Гетьманщини було утворено Малоросійське генерал-губернаторство, що складалося з Київського Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв. З часом в Україні буде губернська система управління, як і по всій Росії, судові установи, у 1783 р. закріпачено селян, а козацька старшина отримує статус російського дворянства. Остаточо ліквідують всі залишки автономії України.

Отже, ліквідація Гетьманщини стала завершальним етапом поступового обмеження української автономії у складі Російської імперії. Знищення інститутів гетьманської влади, запровадження імперського адміністративного устрою та русифікаційна політика призвели до втрати політичної суб'єктності

українського народу. Водночас цей процес сприяв формуванню нових форм національної самосвідомості, які в майбутньому стали основою для відродження української державності.

Література

1. Аркас М. М. Історія України-Русі / М. М. Аркас. Одеса : Маяк, 1994. 392 с.
2. Гітін В. Орден козацького лицарства / Валерій Григорович Гітін. Харків: Торсінг плюс, 2008. 352 с.
3. Журавльов Д.В., «Хто є хто в українській історії. Князі. Гетьмани. Повстанці. Диктатори. Видатні особи ХХ століття». Видавництво «Клуб сімейного дозвілля», Харків, 2011 р., 414 с.
5. Субтельний О. Україна. Історія. / Орест Субтельний; [пер. з англ. Ю. Шевчука ; вступ. ст. С. В. Кульчицького]. Київ : Либідь, 1991. 509 с.
6. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності = The Gates of Europe: a History of Ukraine / Сергій Плохій ; [пер. з англ. Р. Ключка]. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 493 с.
7. Маринець Надія, Мараєва Уляна, Побережець Ганна. Патріотичний дух українців як шлях до перемоги. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 44, с. 77–83. Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 44, P. 77–83.
8. Побережець Г.С. Державотворча діяльність Народного руху України. Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути [зб. наук. пр.]: матеріали XII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Київ, 29 січня 2021 р.). Київ, 2021. 457 с. С. 133-141.

Побережець Ганна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства та суспільних наук, Миколаївський національний аграрний університет.

Бондаренко Дар'я – здобувачка вищої освіти, спеціальності D1 Облік і оподаткування, Миколаївський національний аграрний університет

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ НА ШЛЯХУ ДО СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Досліджено умови державотворчих процесів на момент становлення незалежності України. Проаналізовано історичні та правові чинники, які сприяли формуванню національної ідентичності. Досліджено основні моменти становлення держави до незалежності, ключові етапи у державотворчих процесах про державний суверенітет, які заклали основи майбутньої незалежності. Формування державних інститутів: створення власних систем управління, розвиток національної культури, освіти та засобів масової інформації.